

Astronomia

Wykład I

Wykład dla studentów geografii

Waldemar Ogłóza

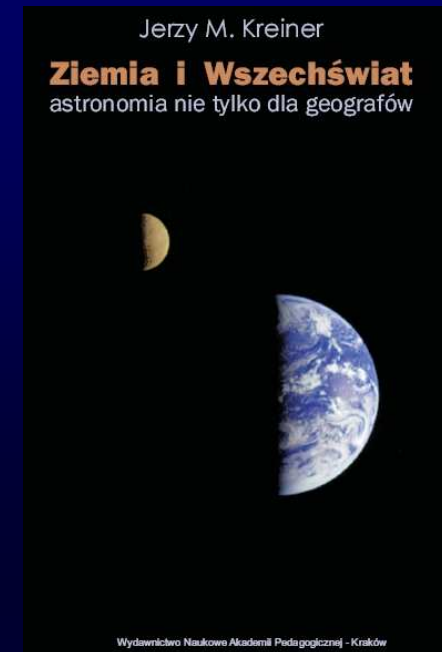
www.as.up.krakow.pl

➤ dla studentów > informacje > zajęcia W.Ogłózy > a4g-w1.pdf

Literatura:

- J.M.Kreiner *Ziemia i Wszechświat
astronomia nie tylko dla geografów*
Wydawnictwo Naukowe UP 2009
- Rybka E. , *Astronomia ogólna,*
- Mietelski J., *Astronomia w geografii*
- Kreiner J.M, *Astronomia z astrofizyką*
- Wszolek B., *Wprowadzenie do astronomii*
(Wyd. WSP w Częstochowie, 2002)
- Pańkow M., *Wstęp do ćwiczeń z astronomicznych
podstaw geografii,* (wyd. III Wyd. UŚ, Katowice 2001)

Astronomia jako nauka

- Astronomia - czyli nauka o gwiazdach
(od greckich słów: *astro* i *nomos*)
- Jedna z najstarszych dyscyplin naukowych
kość Lebombo (~35000 p.n.e)
- Namibia (4000 p.n.e)   Stonehenge (3000 p.n.e.)

KOSMOLOGIA

bada Wszechświat jako całość

ASTRONOMIA

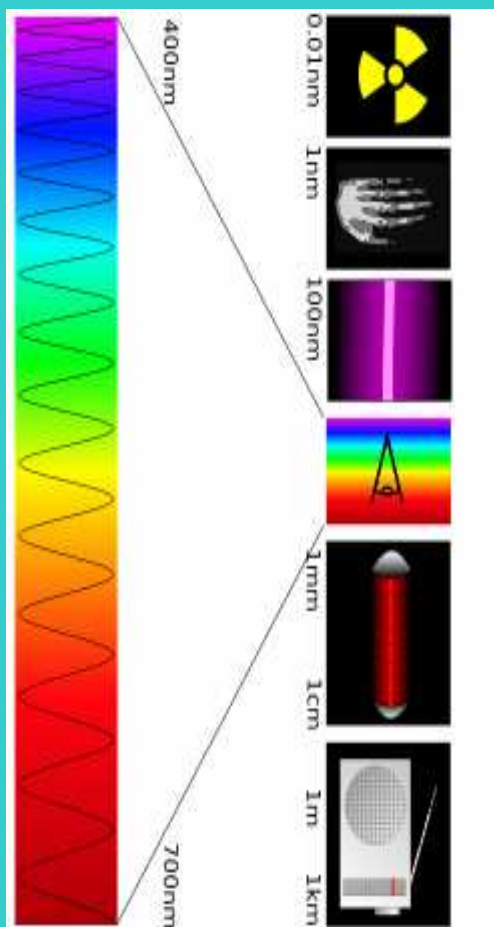
bada tę część Wszechświata, która
jest dostępna obserwacjom
~13 mld lat świetlnych

BADANIA KOSMICZNE praktycznie
ograniczone do Układu Słonecznego
~ 8 godzin świetlnych

Źródło informacji: fale elektromagnetyczne

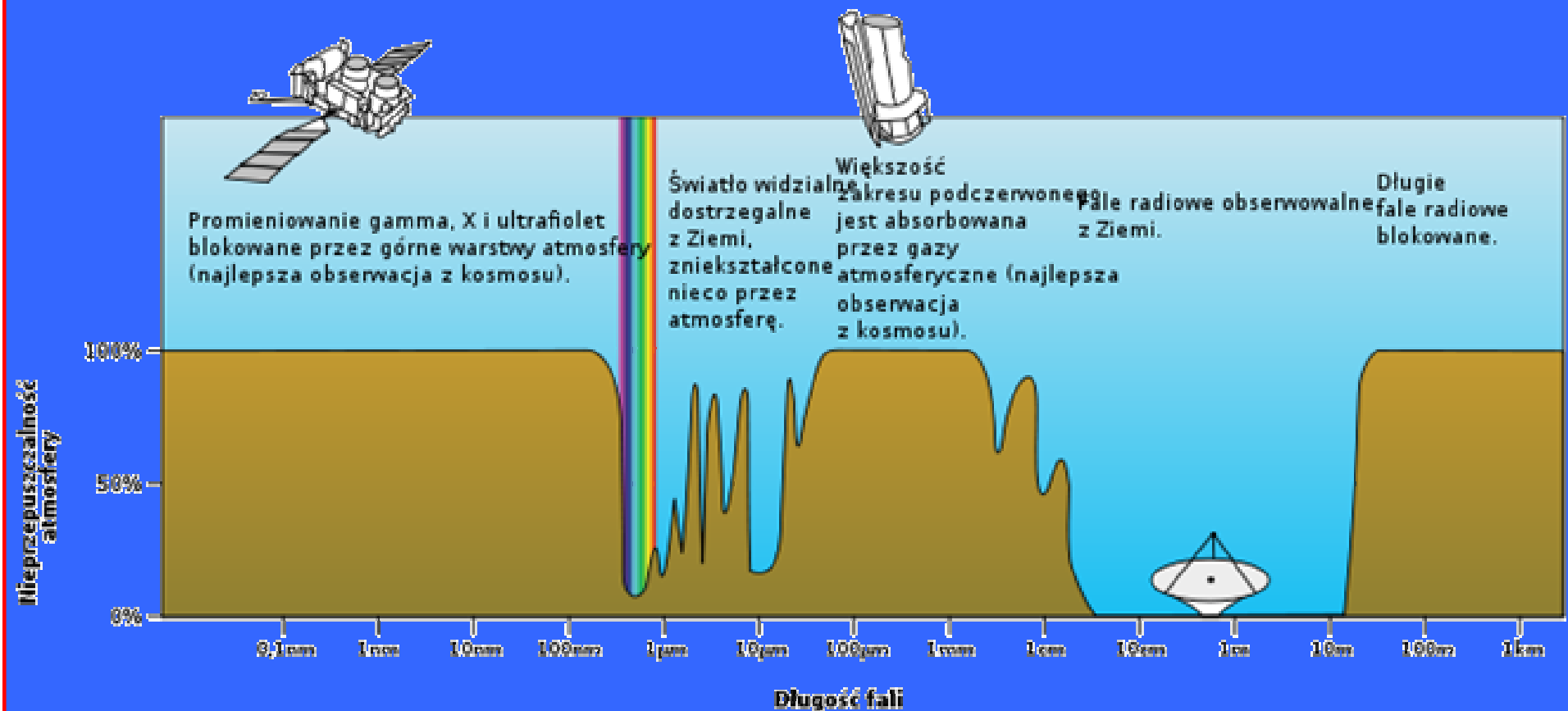
obserwacje pozycyjne	(kierunek)
obserwacje fotometryczne	(natężenie)
obserwacje spektroskopowe	(widmo)
obserwacje polarymetryczne	(uporządkowanie)

Fale elektromagnetyczne

Nazwa zakresu	Długość fali λ	Częstotliwość ν
promieniowanie γ	< 0.01 nm	$> 3 \cdot 10^{19}$ Hz
promieniowanie rentgenowskie	0.01 ÷ 0.1 nm 0.1 ÷ 10 nm	$3 \cdot 10^{19} \div 3 \cdot 10^{18}$ Hz $3 \cdot 10^{18} \div 3 \cdot 10^{16}$ Hz
promieniowanie ultrafioletowe	10 ÷ 200 nm 200 ÷ 380 nm	$3 \cdot 10^{16} \div 1.5 \cdot 10^{15}$ Hz $1.5 \cdot 10^{15} \div 8 \cdot 10^{14}$ Hz
promieniowanie widzialne	380 ÷ 750 nm	$7.9 \cdot 10^{15} \div 4 \cdot 10^{14}$ Hz
promieniowanie podczerwone	750 nm ÷ 1 mm	$4 \cdot 10^{14} \div 10^{12}$ Hz
mikrofale	1 mm ÷ 300 mm	1000 GHz ÷ 1 GHz
UKF	0.3 ÷ 10 m	1 GHz ÷ 30 MHz
radiowe krótkie	10 ÷ 100 m	30 MHz ÷ 3 MHz
radiowe średnie i długie	0.1 ÷ 30 km	3 MHz ÷ 10 KHz
małej częstotliwości	> 30 km	< 10 KHz

Ekstynkcja atmosferyczna - okna spektralne dla fal widzialnych i radiowych

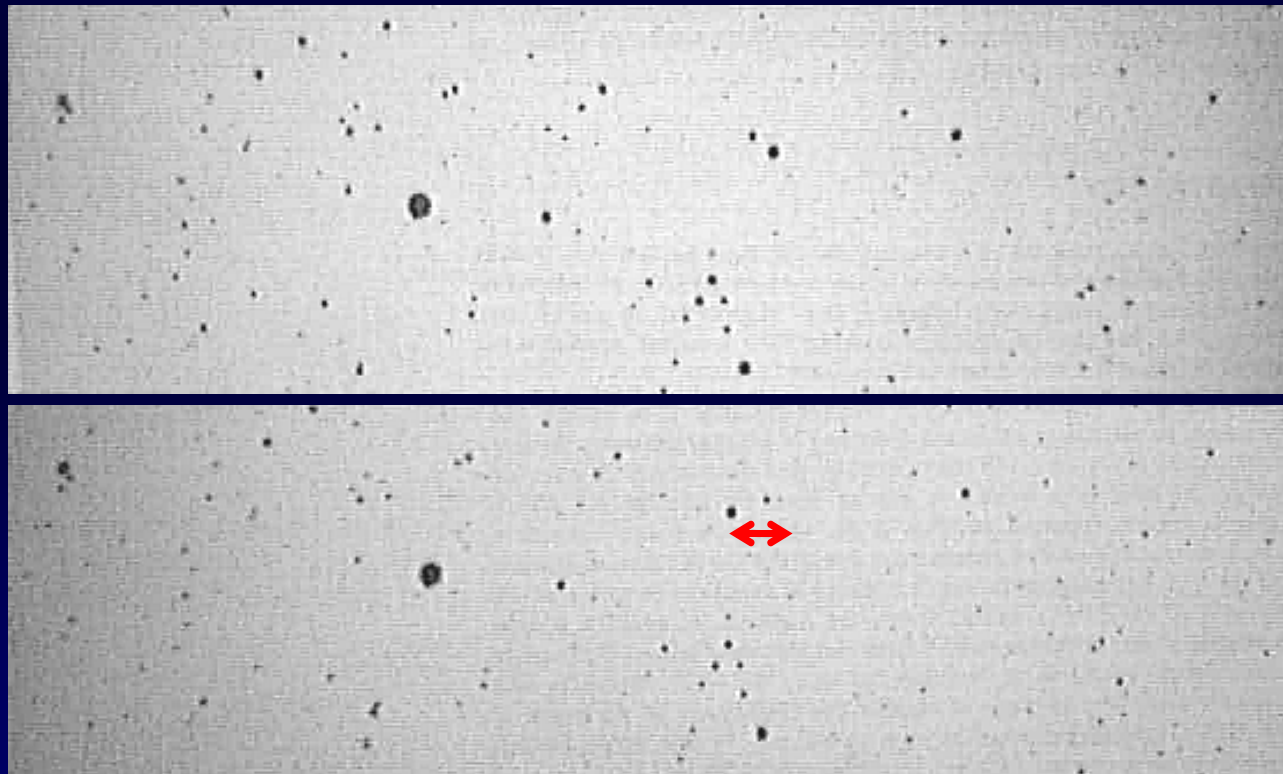

Obserwacje pozycyjne.

Badanie kierunku rozchodzenia się światła.

Wyznaczanie dokładnych pozycji ciał niebieskich.

PRZYKŁAD: Gwiazda Barnarda

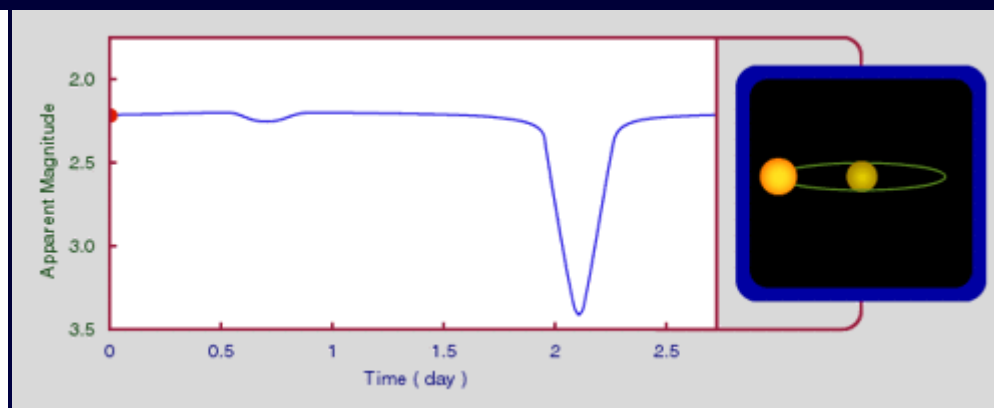
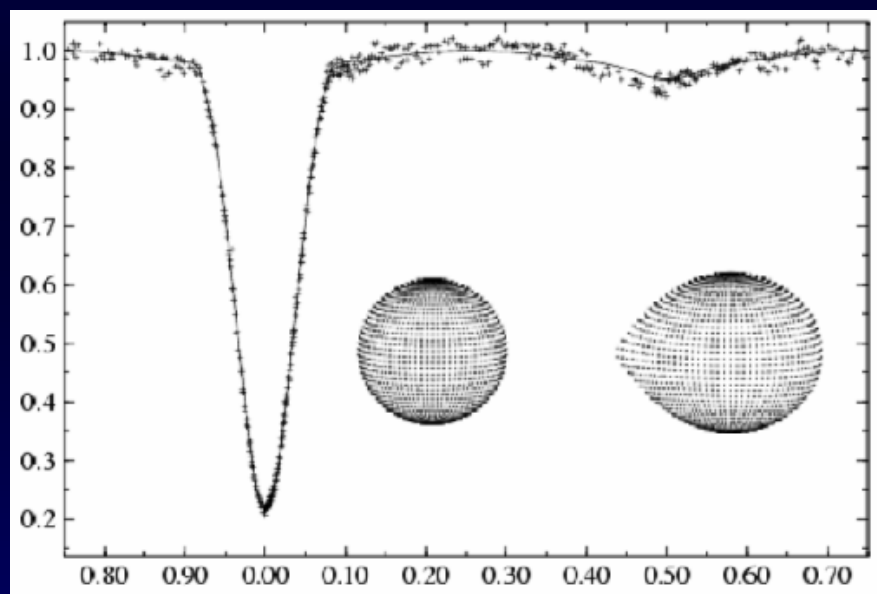

Obserwacje fotometryczne.

Badanie natężenia światła.

Wyznaczanie jasności ciał niebieskich.

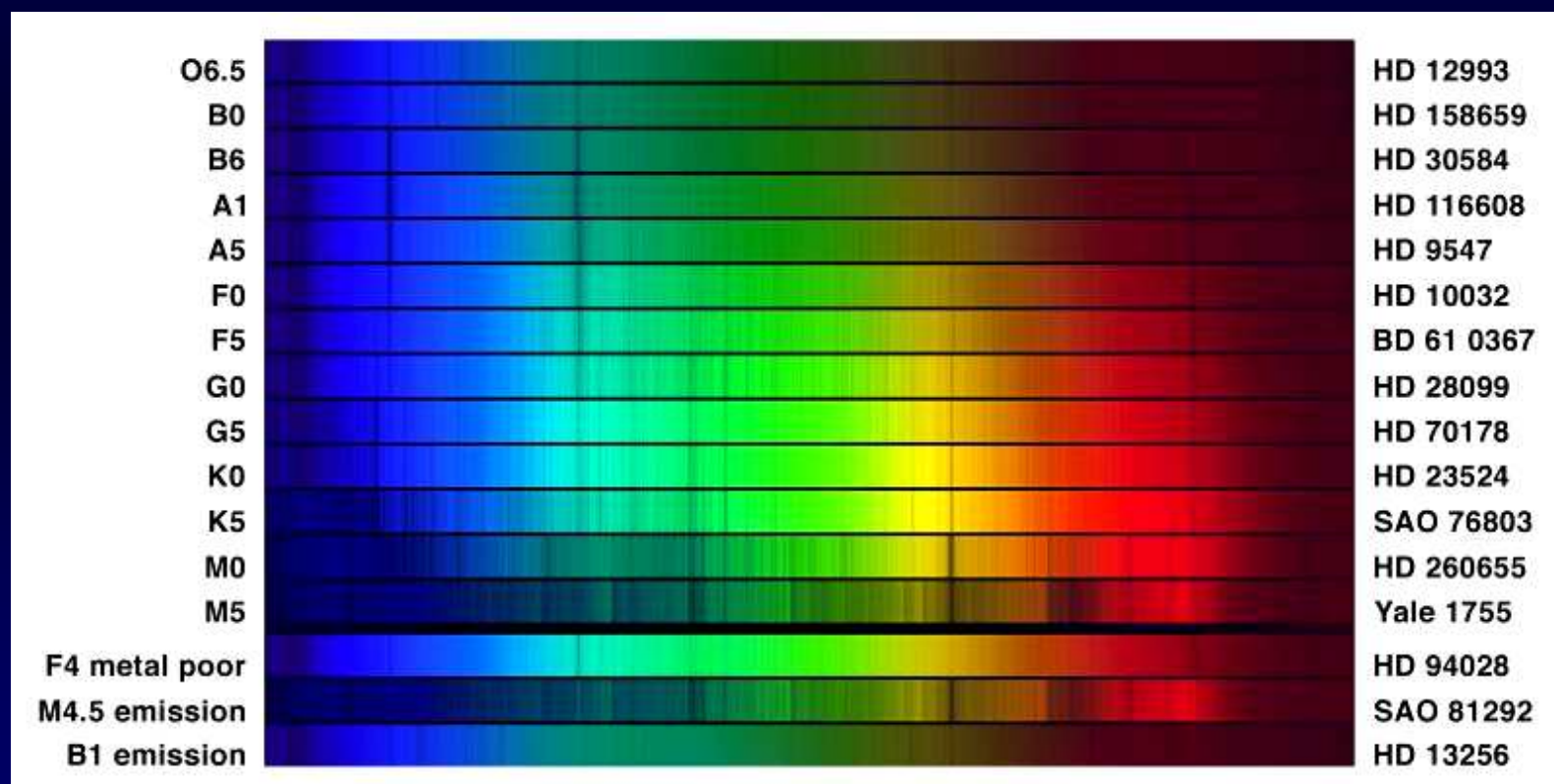
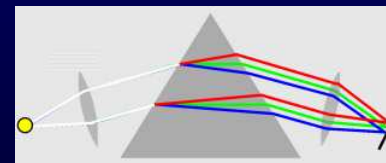
PRZYKŁAD:
Gwiazdy zmienne

Obserwacje spektroskopowe.

Badanie widm tj. natężenia światła w funkcji długości fali.
Wyznaczanie: składów chemicznych, temperatur, prędkości ....

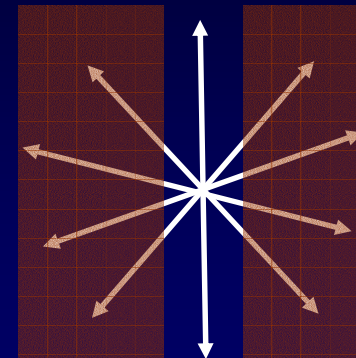
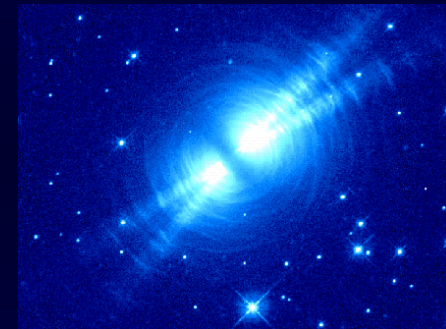
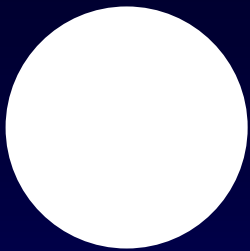
PRZYKŁAD: Typy widmowe gwiazd

Obserwacje polarymetryczne.

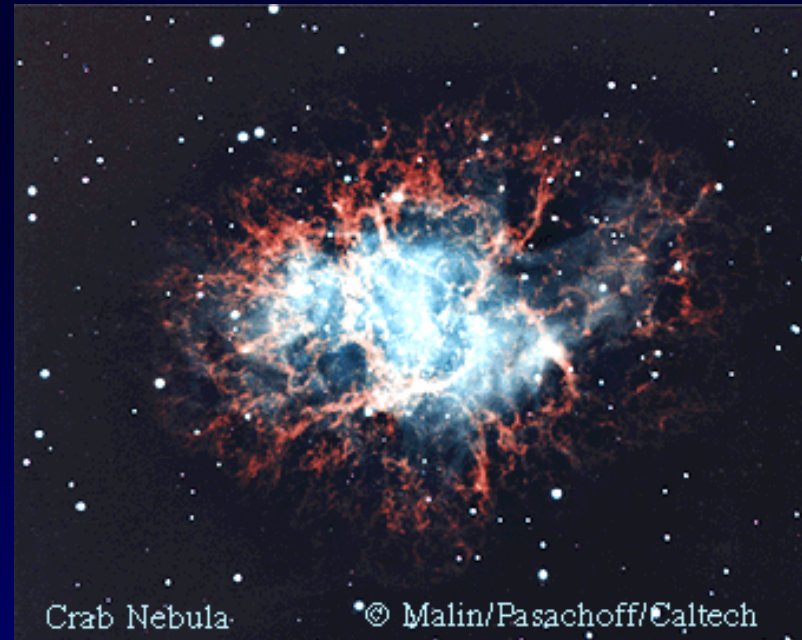
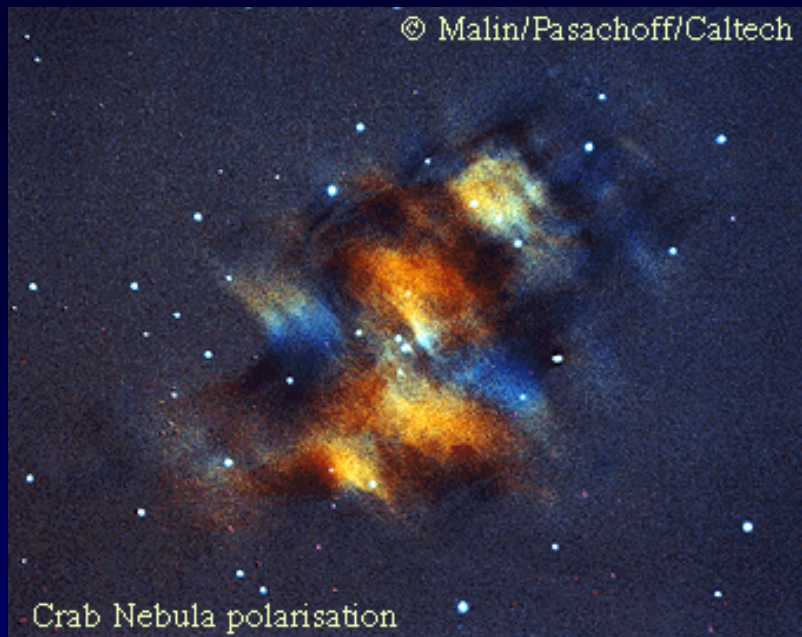
Badanie kierunku drgań fali elektromagnetycznej.

Sztuczne barwy informują o przestrzennej orientacji podłużnych ziarenek pyłu w polu magnetycznym w odległej mgławicy. Mgławica przepuściła tylko fale uporządkowane (spolaryzowane) w określony sposób.

Obserwacje polarymetryczne

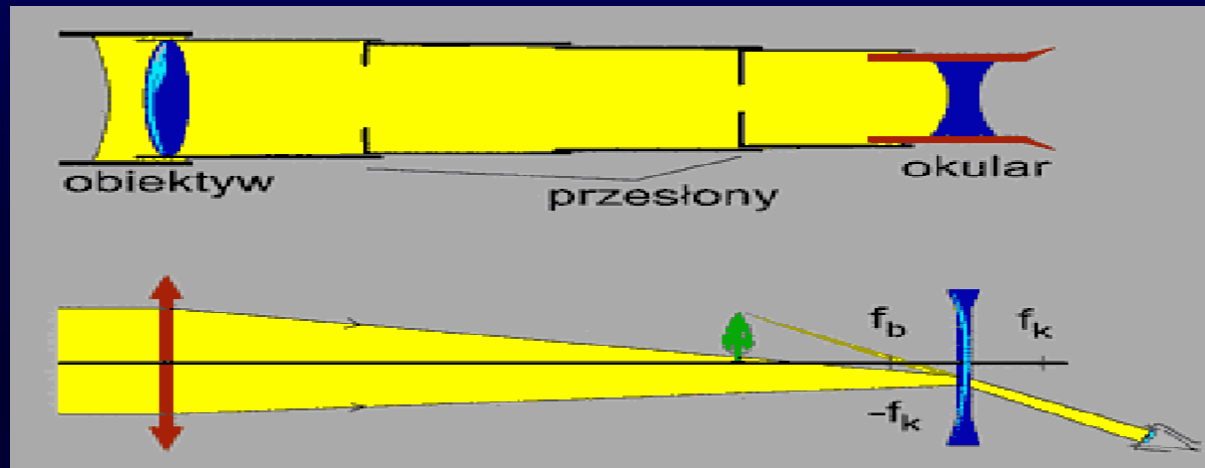
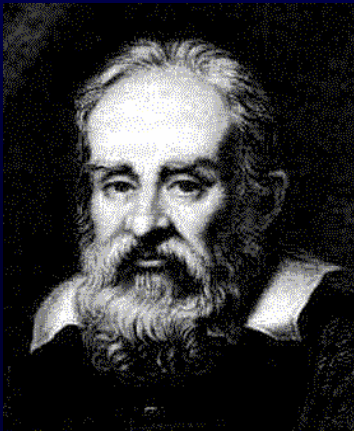
Sztuczne barwy informują o przestrzennej orientacji ziarenek pyłu w odległej mgławicy

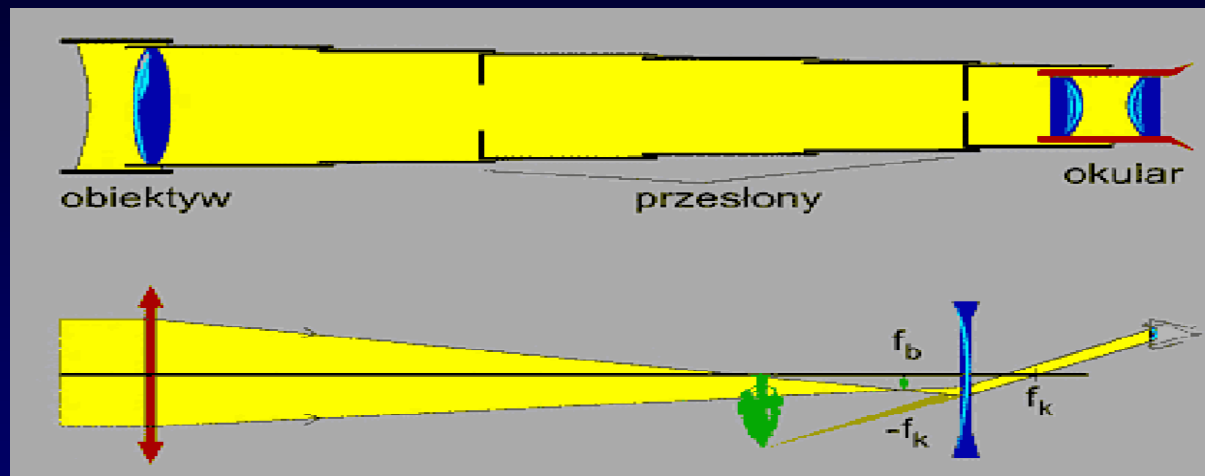
Instrumenty astronomiczne:

Lunety soczewkowe

Luneta Galileusza

Luneta Keplera

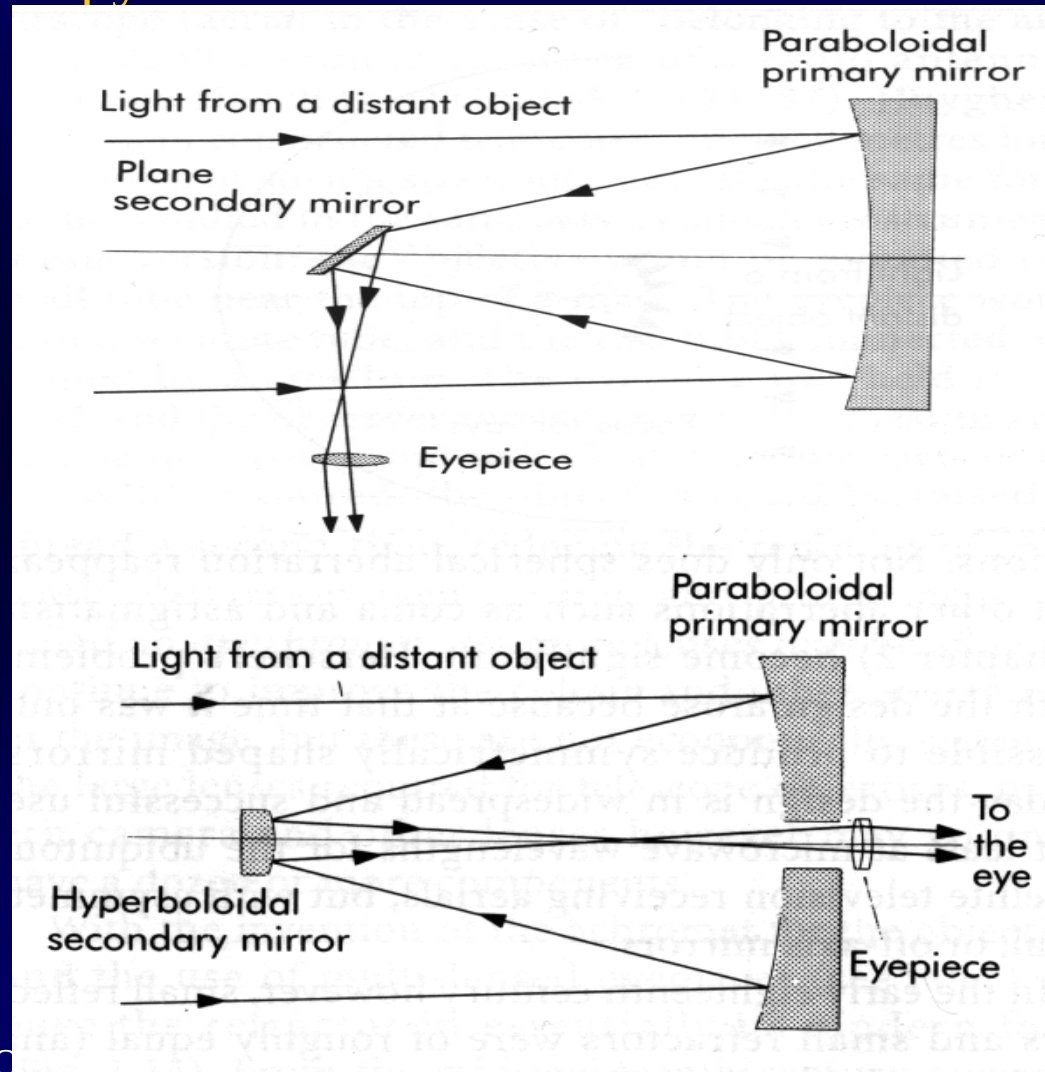
Instrumenty astronomiczne:

Teleskopy zwierciadłowe

Teleskop Newtona

Teleskop Cassegraina

Najważniejsze parametry instrumentów astronomicznych

Powierzchnia
zbierająca

$$S = \pi r^2$$

Zdolność rozdzielcza

$$a \text{ [radiany]} = 2.44 \cdot \lambda / D$$

Powiększenie

$$p = F_{\text{obiektywu}} / F_{\text{okularu}}$$

Światłosiła

$$s = D / F_{\text{obiektywu}}$$

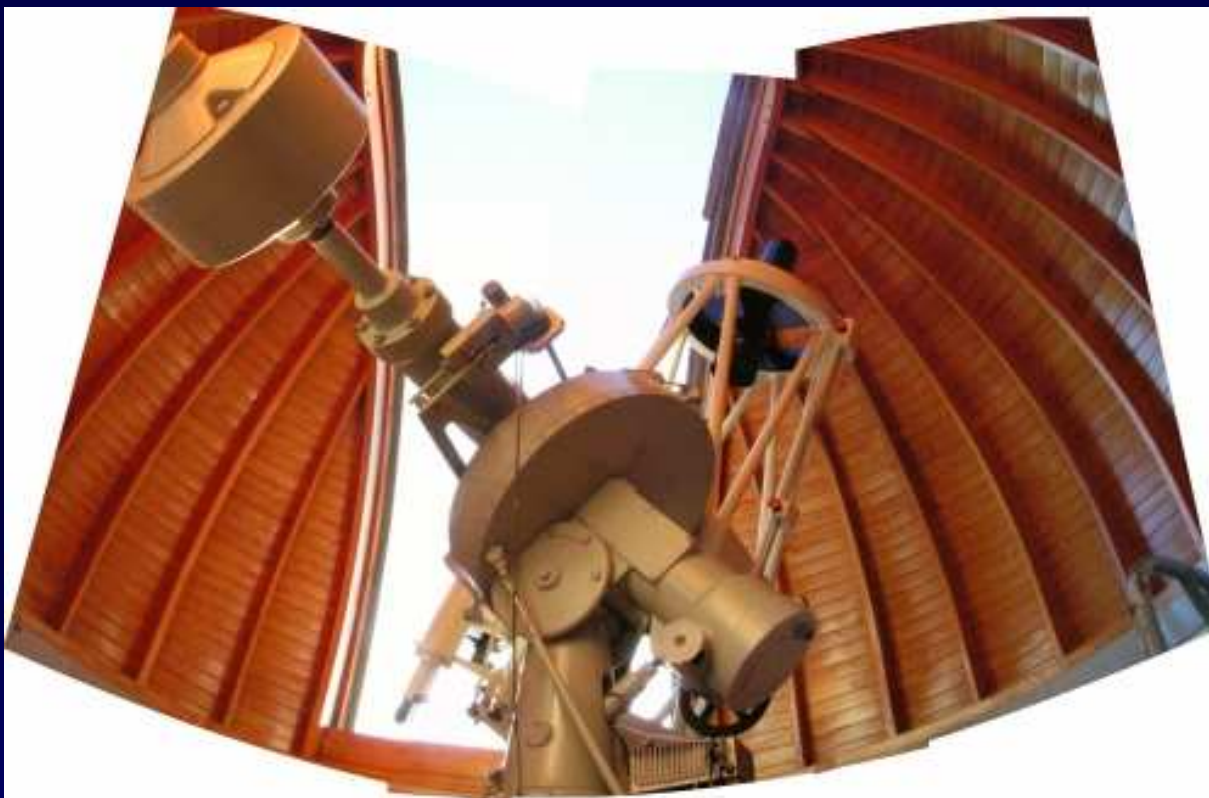
r-promień obiektywu   D-średnica obiektywu

F-odległość ogniska λ -długość fali

(550nm fale widzialne)

Teleskop AP na Suhorze (60 cm)

system Cassegraina, montarz niemiecki

Największe teleskopy świata: Subaru, Keck I i II, VLT (~8 m)

Największe teleskopy świata: SALT (~11 m) (W 15% Polski!)

W.Ogłóza, Astronomia, Wykład 1

Obserwatoria radiowe

(pracujące na falach o długości λ od 1mm do 100m)

Największe: Efelsberg 100m, Arrecibo 300m

VLA

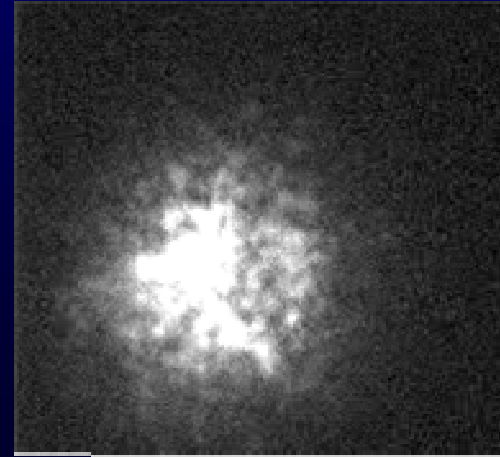
Kryteria lokalizacji obserwatoriów astronomicznych

- pogoda
- duża wysokość
- brak zanieczyszczeń
(w tym zanieczyszczenia światłem!)
- stabilność atmosfery

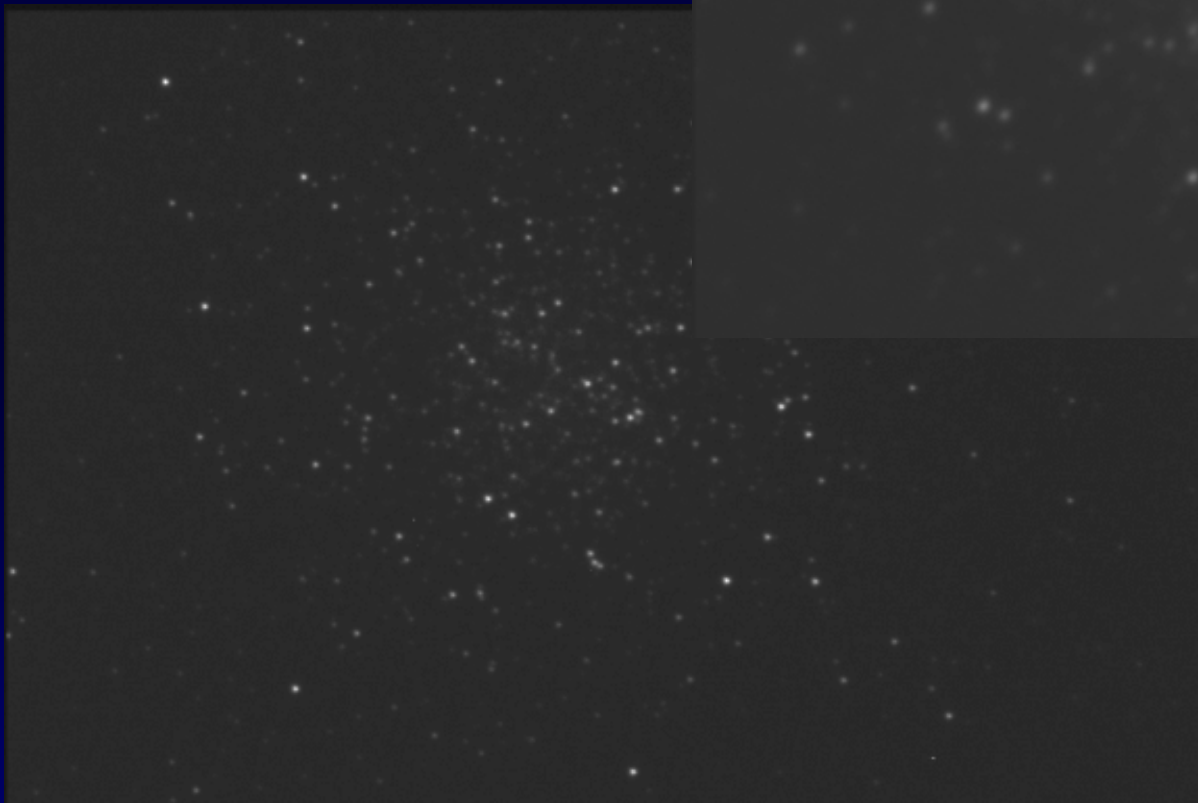

Seeing

- składowa wysoka
- składowa niska
- najlepszy 0.25''
- w Polsce ~ 1-3''

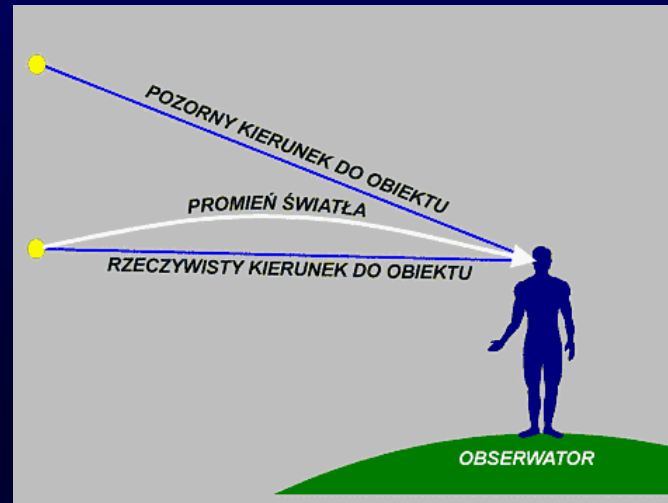

Seeing

Refrakcja atmosferyczna

zmiana wysokości
ciał nad horyzontem

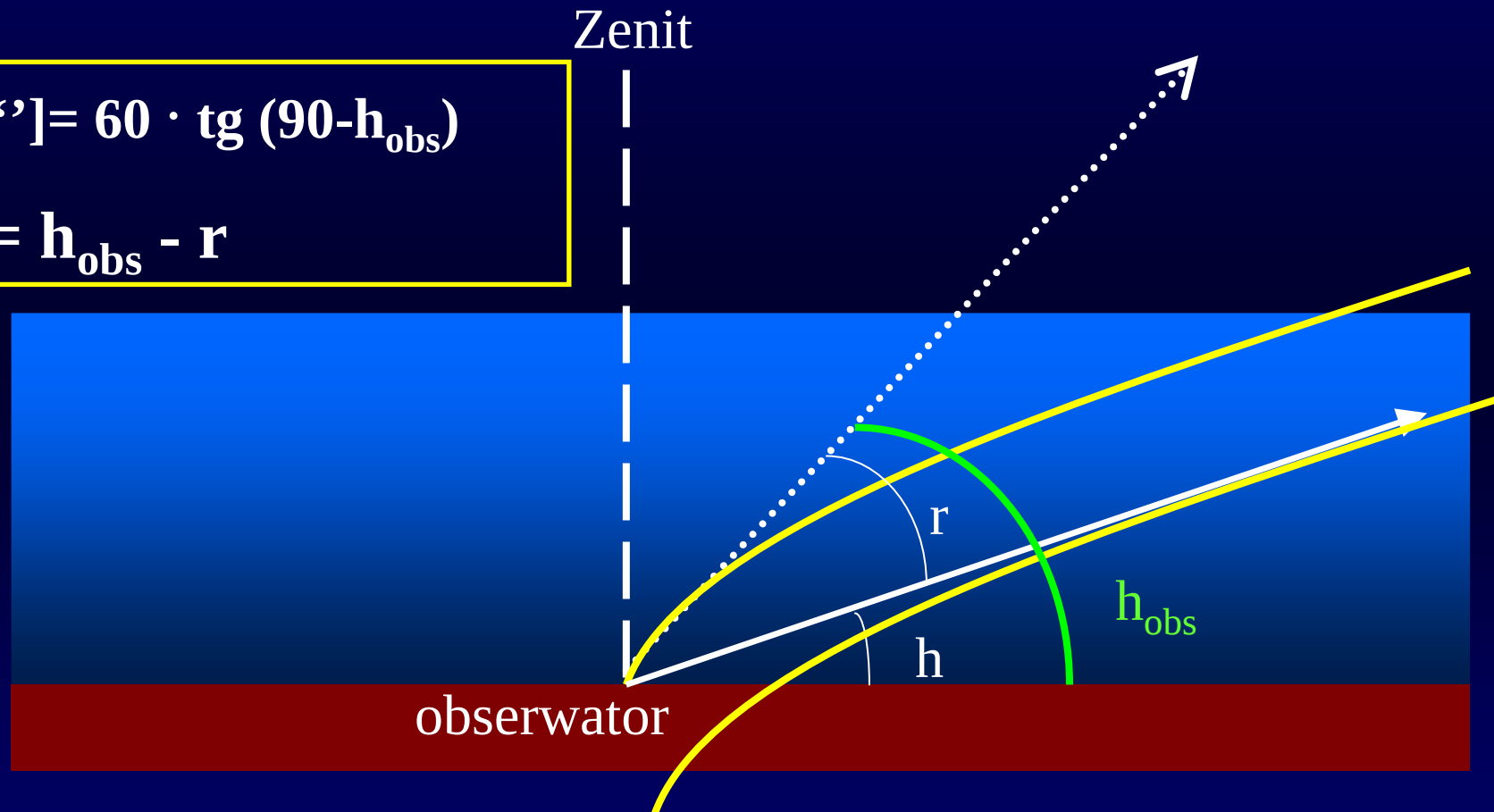
zmiana kształtu
traczy Słońca i
Księżyca

Refrakcja atmosferyczna

$$r ["] = 60 \cdot \operatorname{tg} (90 - h_{\text{obs}})$$

$$h = h_{\text{obs}} - r$$

Refrakcja atmosferyczna

poprawka wysokości r

$$r ['] = 60'' \cdot \operatorname{tg} (90 - h_{\text{obs}})$$

$$h_{\text{prawdziwe}} = h_{\text{obserwowane}} - r$$

Współczynnik $60''$ odpowiada ciśnieniu 760 mm Hg oraz temperaturze 0°C

Wzór obowiązuje przy $h > 20^{\circ}$

Przy horyzoncie ($h = 0^{\circ}$) wartość $r \approx 35'$

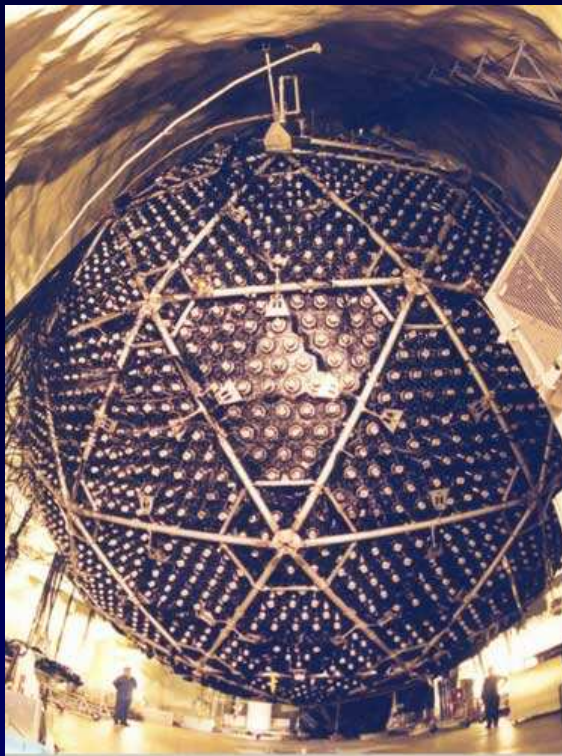
Obserwatoria pozaatmosferyczne

- Dostępne całe widmo fal elektromagnetycznych
- Lepsza zdolność rozdzielcza
- Brak dobowego cyklu widoczności danego obiektu

Inne źródła informacji:

- Cząstki elementarne (np. neutrino)

Inne źródła informacji:

- Meteoryty: np: Arizona

Inne źródła informacji:

Fale grawitacyjne (?)   Eksperyment „Ligo”

Nauki pokrewne Astronomii

- Kosmologia
- Badania kosmiczne
- Astrofizyka
- Astrochemia
- Astrobiologia
- Planetologia
- ....

Specyfika Astronomii

- Obserwacje zamiast powtarzalnego eksperymentu laboratoryjnego
- Brak wpływu na przedmiot obserwacji
- Specyficzne metody badań
- Specyficzna terminologia
- Tradycyjne jednostki miar

Jednostki używane w Astronomii

Jednostka astronomiczna

$$1 \text{ AU} = 149.6 \text{ mln km}$$

jej długość odpowiada średniej odległości
Ziemi od Słońca

Jednostki używane w Astronomii

Rok świetlny to odległość jaką światło pokonuje w ciągu roku

$$\text{Rok świetlny [l.y.]} = c \cdot t = 9.460530 \cdot 10^{15} \text{ m}$$

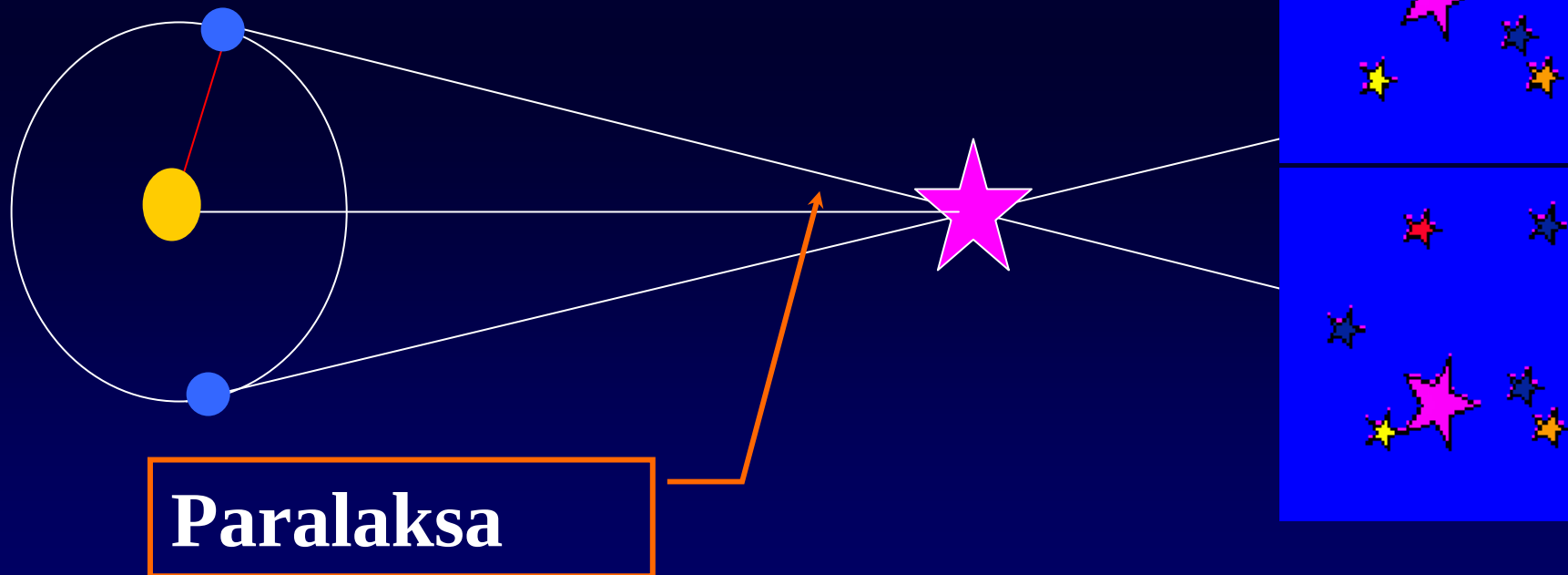
c – prędkość światła w próżni $c = 299792458 \text{ m/s}$

t – długość roku podana w sekundach $t_{1900} = 31556925.97474 \text{ [sekund]}$
(w przybliżeniu wynosi: $365.2422 \cdot 24 \cdot 60 \cdot 60 \text{ s}$)

Stosuje się też jednostki pokrewne: świetlne minuty, świetlne sekundy

Jednostki używane w Astronomii

Paralaksa trygonometryczna:

Jednostki używane w Astronomii

$$1 \text{ parsek} = 3.085678 \cdot 10^{16} \text{ m}$$

Parsek ~ **PAR**alaksa **SEK**undowa

Jest to odległość z jakiej promień orbity ziemskiej widać pod kątem jednej sekundy łuku

Kąt 1''

PARSEK

Jednostki używane w Astronomii

Czasowa miara kątów

Kąt pełny 2π radianów mierzy 360 stopni [$^{\circ}$] podzielonych na 60 minut łuku [$'$] podzielonych z kolei na 60 sekund łuku [$''$].

W tzw. mierze czasowej kątów, kąt pełny liczy 24 godziny [^{h}] podzielone na 60 minut [^{m}], które dzieli się na 60 sekund [^{s}]

$$360^{\circ} = 24^h \quad / :24$$

$$15^{\circ} = 1^h$$

$$15^{\circ} = 60^m \quad / :15$$

$$1^{\circ} = 4^m$$

$$60' = 4^m \quad / :4$$

$$15' = 1^m$$

$$15' = 60^s \quad / :15$$

$$1' = 4^s$$

$$60'' = 4^s \quad / :4$$

$$15'' = 1^s$$

Skala jasności gwiazd

Ptolomeusz dla opisu jasności gwiazd wprowadził pojęcie „wielkość gwiazdowa”, (*magnitudo*), które nie ma nic wspólnego z rzeczywistymi rozmiarami gwiazd

Podzielił on gwiazdy widoczne gołym okiem na sześć klas od pierwszej do szóstej wielkości gwiazdowej.

Wielkości gwiazdowe opisują obserwowane i absolutne jasności gwiazd

Skala jasności gwiazd

Współcześnie nadal stosuje się tę skalę, rozszerzając jej zakres na wszystkie obiekty dostępne obserwacjom teleskopowym.

Przykłady:

Słońce	-26^{mag}	Syriusz	-1
Księżyc	-12	Wega	$\equiv 0$
Wenus	-4	Zasięg oka do	~ 6
Inne planety	-1	Teleskopy do	~ 30

Skala jasności gwiazd

Związek wielkości gwiazdowej z jednostkami fizycznymi układu SI.

$$m = -2.5 \log I - 13.98$$

gdzie I jest to ilość energii padającej na 1 m^2 w ciągu sekundy

---

$$\text{Log}_a b = c \text{ gdy } a^c = b$$

$$\log a = \log_{10} a$$

$$\log(a/b) = \log a - \log b$$

$$\ln a = \log_e a \quad \text{gdzie } e = 2.718281828$$

$$\log(ab) = \log a + \log b \quad \log a^x = x \log a$$

Skala jasności gwiazd

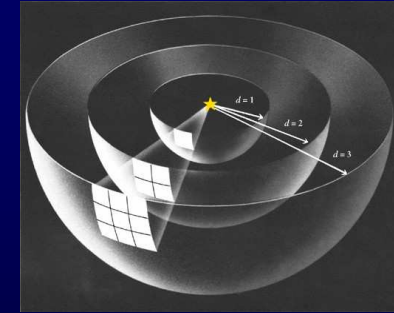
Wzór fotometryczy Pogsona:

$$m_1 - m_2 = 2.5 \log (I_2 / I_1)$$

$m_{1,2}$ – wielkości gwiazdowe (*magnitudo*)

$I_{1,2}$ – energia danego obiektu padająca w jednostce czasu na jednostkę powierzchni detektora

Spadek natężenia światła z kwadratem odległości

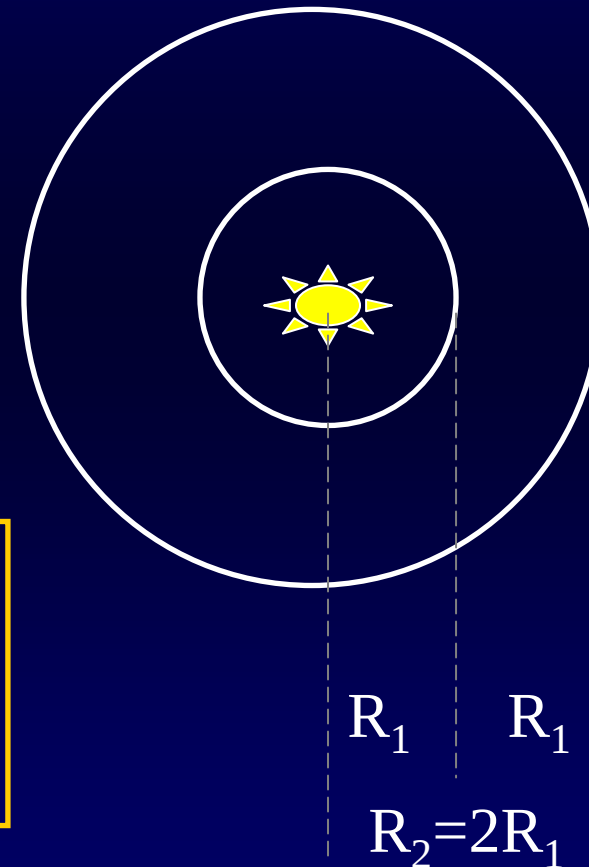

Taki sam strumień energii przechodzi przez sferę o promieniu R_1 jak i przez sferę o promieniu $R_2=2R_1$. Powierzchnia drugiej sfery jest 4 razy większa: $S_1=4\pi R_1^2$

$$S_2=4\pi R_2^2=4\pi(2R_1)^2=4\pi 4R_1^2=4S_1$$

Zatem:

Natężenie oświetlenia (strumień energii na każdy m^2) maleje z kwadratem odległości

Skala jasności gwiazd

Wielkości gwiazdowe niestety nie odzwierciedlają prawdziwych jasności gwiazd

Gwiazdy o takiej samej mocy promieniowania ($I_1=I_2$) mogą różnić się obserwowaną wielkością gwiazdową jeśli znajdują się w różnych odległościach

Na przykład strumień energii od obiektu będącego 2 razy dalej będzie 2^2 razy słabszy a jego obserwowana wielkość gwiazdowa będzie się różnić o $2.5 \log(4 \cdot I_2/I_1) \approx 1.5$ magnitudo

Jasność obserwowana i absolutna

Aby bezpośrednio porównać moce promieniowania różnych gwiazd wprowadzono tak zwane absolutne wielkości gwiazdowe (M)

Jest to wielkość gwiazdowa jaką byśmy zaobserwowali gdyby dana gwiazda znalazła się w odległości 10 pc od Ziemi

Jasność obserwowana i absolutna

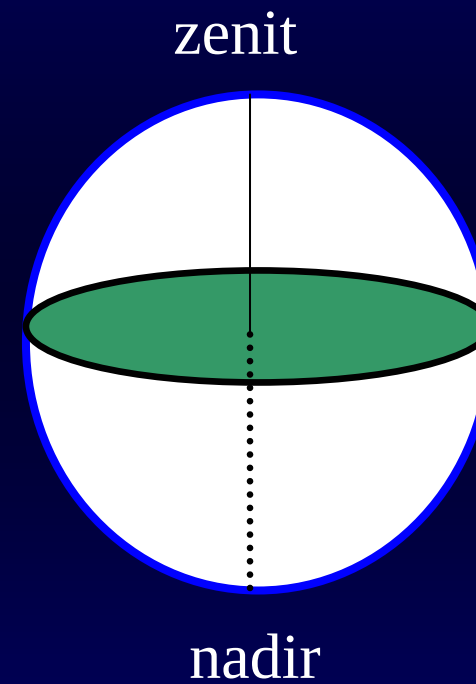
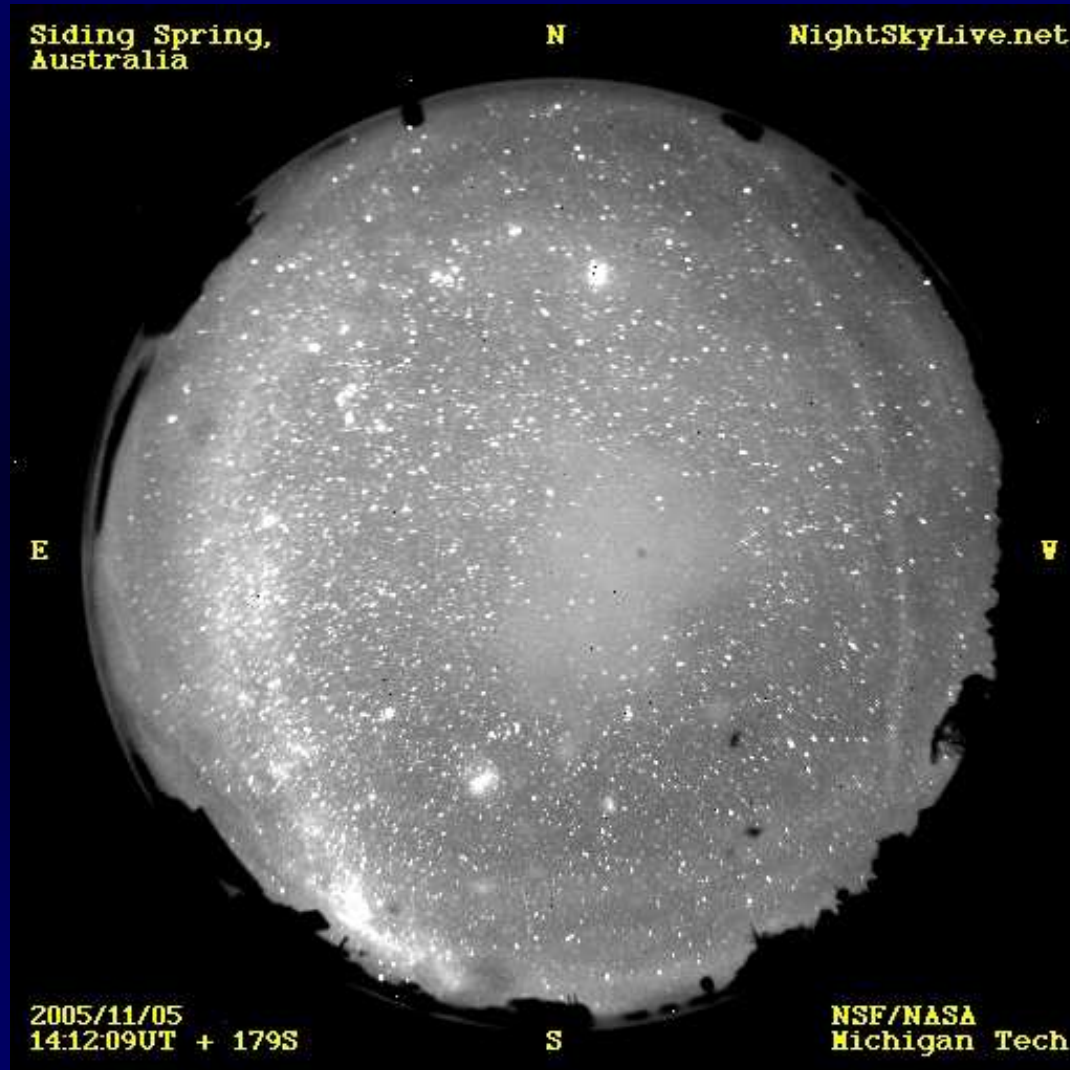
Związek obserwowanych i absolutnych wielkości gwiazdowych (m i M) z odległością obiektu od Ziemi

$$M = m + 5 - 5 \log D$$

gdzie D to rzeczywista odległość gwiazdy wyrażona w parsekach

Astronomia Sferyczna

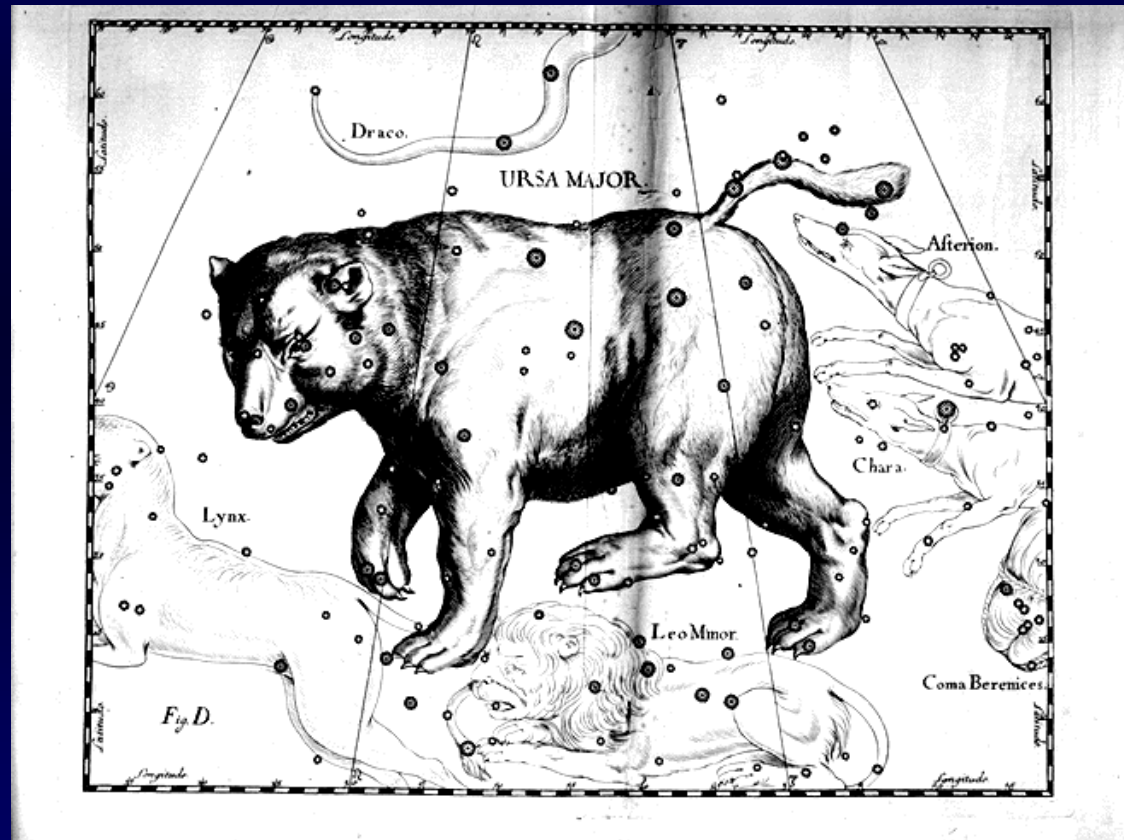
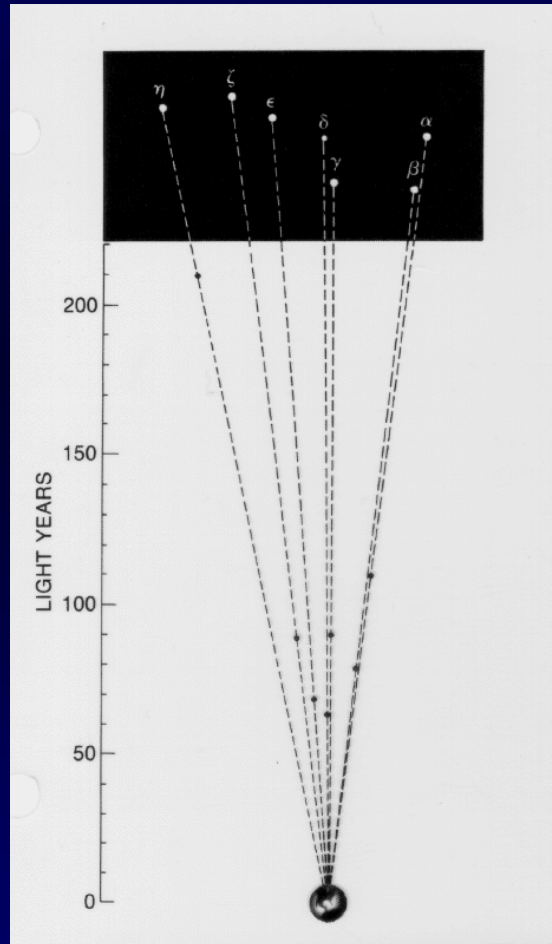
Sfera niebieska

Siła grawitacji określa kierunek pionu, przecinającego sferę niebieską w zenicie i nadirze

Sfera niebieska

złudzenie jednakowej odległości gwiazd

Sfera niebieska- ruch dobowy wschód

Sfera niebieska- ruch dobowy górowanie

Południk niebieski

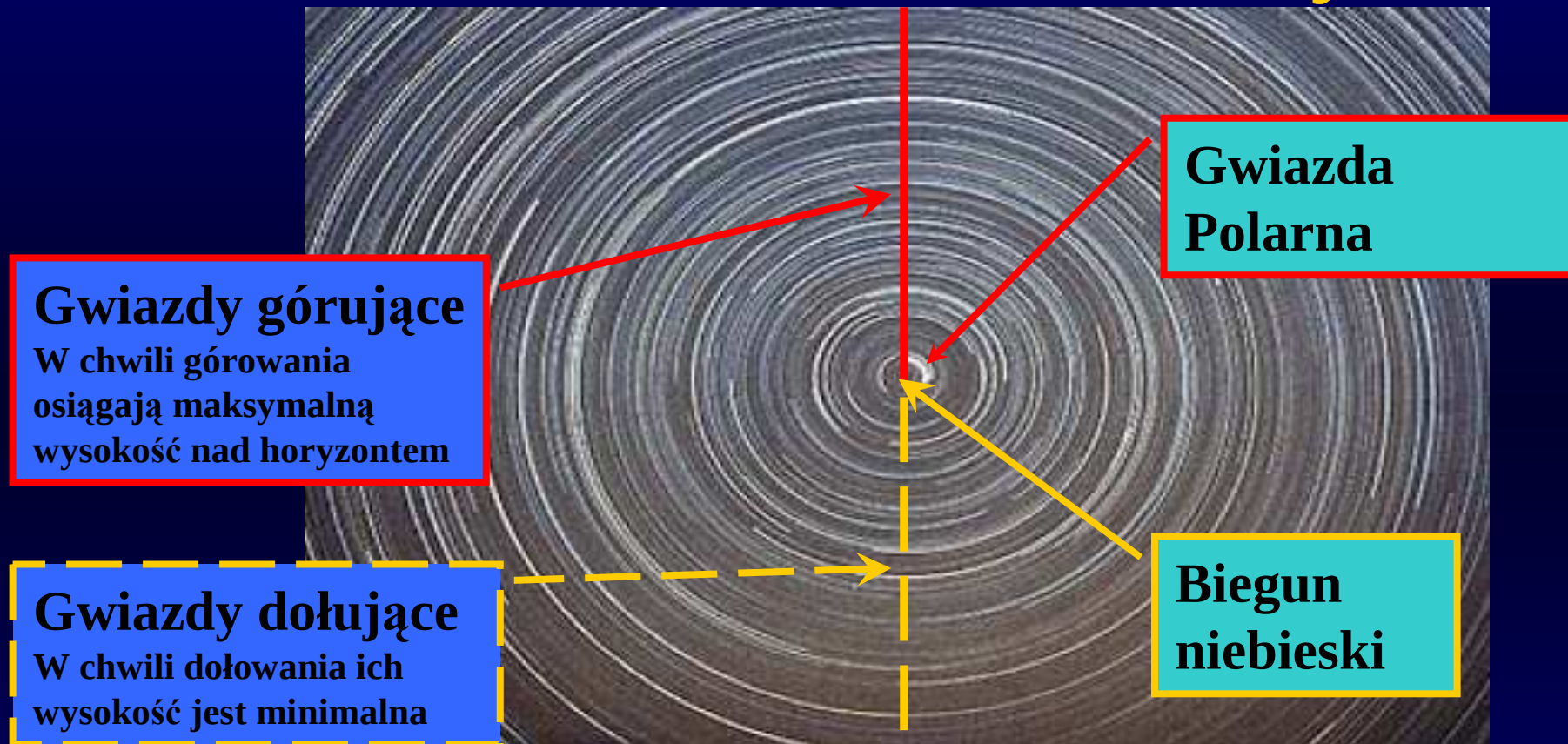
Sfera niebieska- ruch dobowy zachód

Sfera niebieska- ruch dobowy

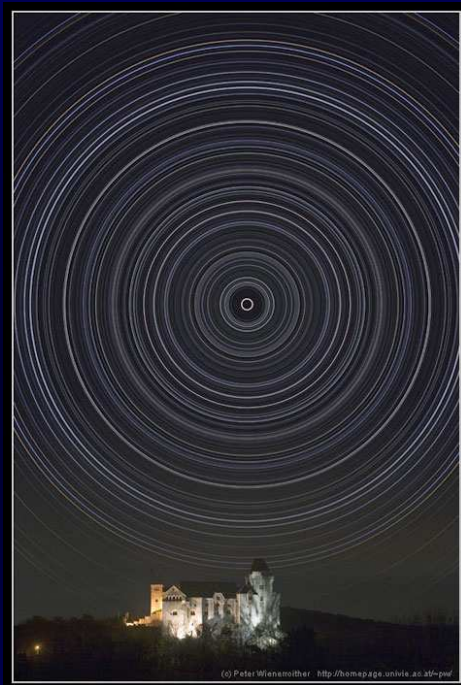

Sfera niebieska- ruch dobowy

Na północnej półkuli Ziemi górowanie gwiazd zachodzi na Południku Niebieskim pomiędzy Biegunem Północnym a kierunkiem S

Położenie Bieguna Niebieskiego zależy od szerokości geograficznej

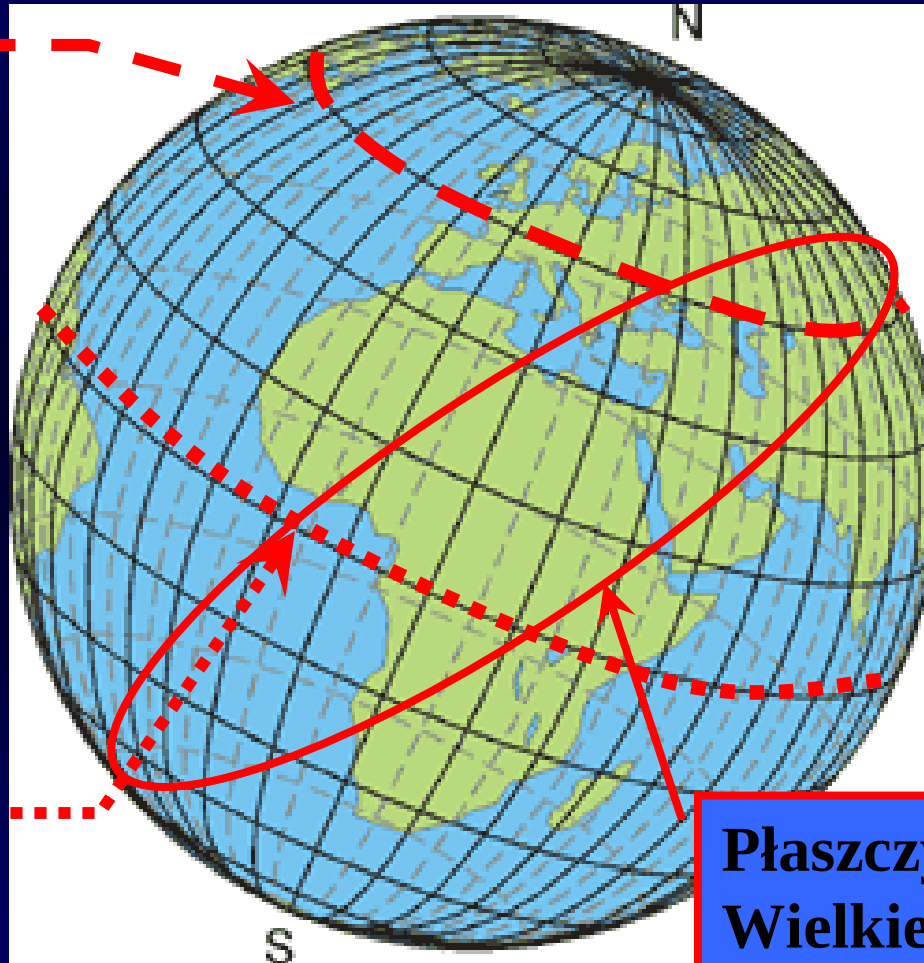

Układy współrzędnych sferycznych

Koła Wielkie i Koła Małe

Równoleżniki
to koła małe

Równik-Koło
Wielkie

Płaszczyzna Koła
Wielkiego zawiera
środek sfery

Współrzędne sferyczne

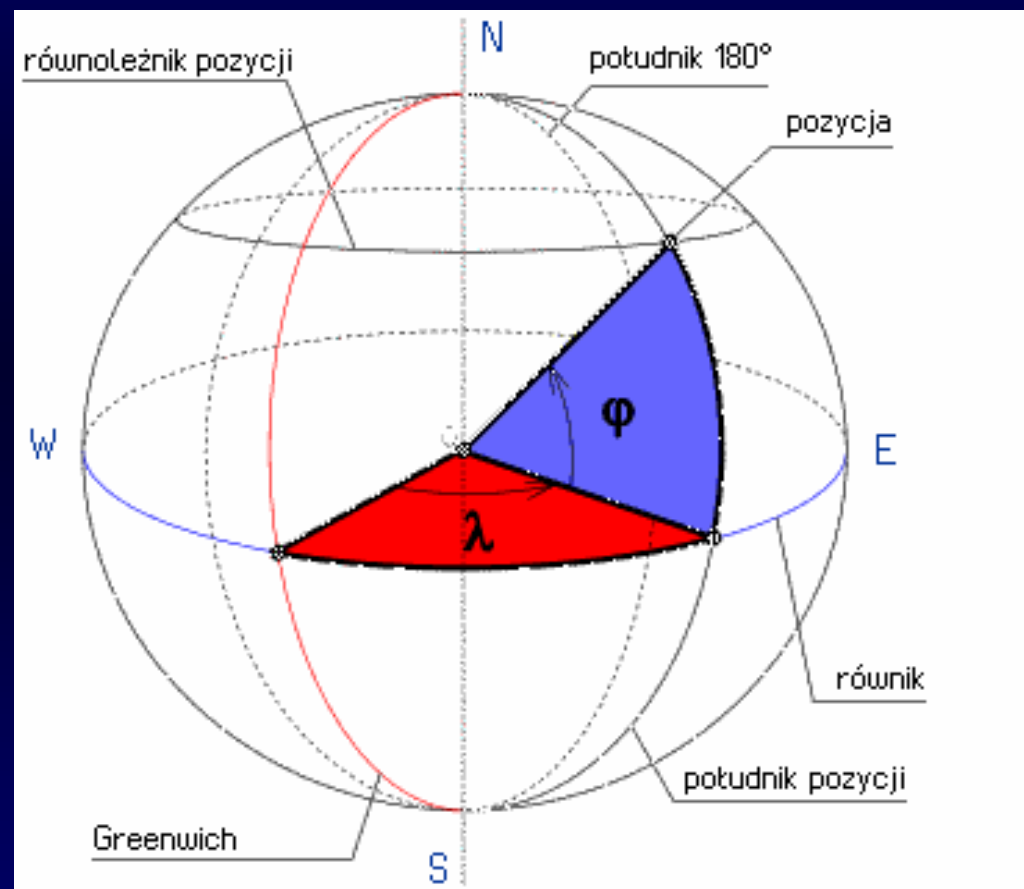
(np. geograficzne na powierzchni Ziemi)

Szerokość geograficzna φ :

kąt pomiędzy kierunkiem pionu w danym miejscu a płaszczyzną równika ziemskiego

Długość geograficzna λ :

kąt dwuścienny pomiędzy płaszczyzną południka zerowego a płaszczyzną południka przechodzącego przez dane miejsce.

Elementy układów współrzędnych

Współrzędne geograficzne

- Oś układu
- Płaszczyzna podstawowa
- Pierwsza współrzędna
- jednostki; zakres; zwrot
- Druga współrzędna
- Półkole początkowe
- jednostki; zakres; zwrot
- Oś obrotu Ziemi
- Równik (prostopadły do osi obrotu)
- Szerokość geograficzna φ
- $^{\circ}$; od -90 (S) do +90 (N)
- Długość geograficzna λ
- Południk zerowy
- $^{\circ}$; od -180 (W) do +180 (E)

Pion - wyznaczony przez kierunek siły grawitacji

Horyzont - Koło Wielkie prostopadłe do pionu

Zenit i Nadir - punkty przecięcia pionu ze sferą niebieską

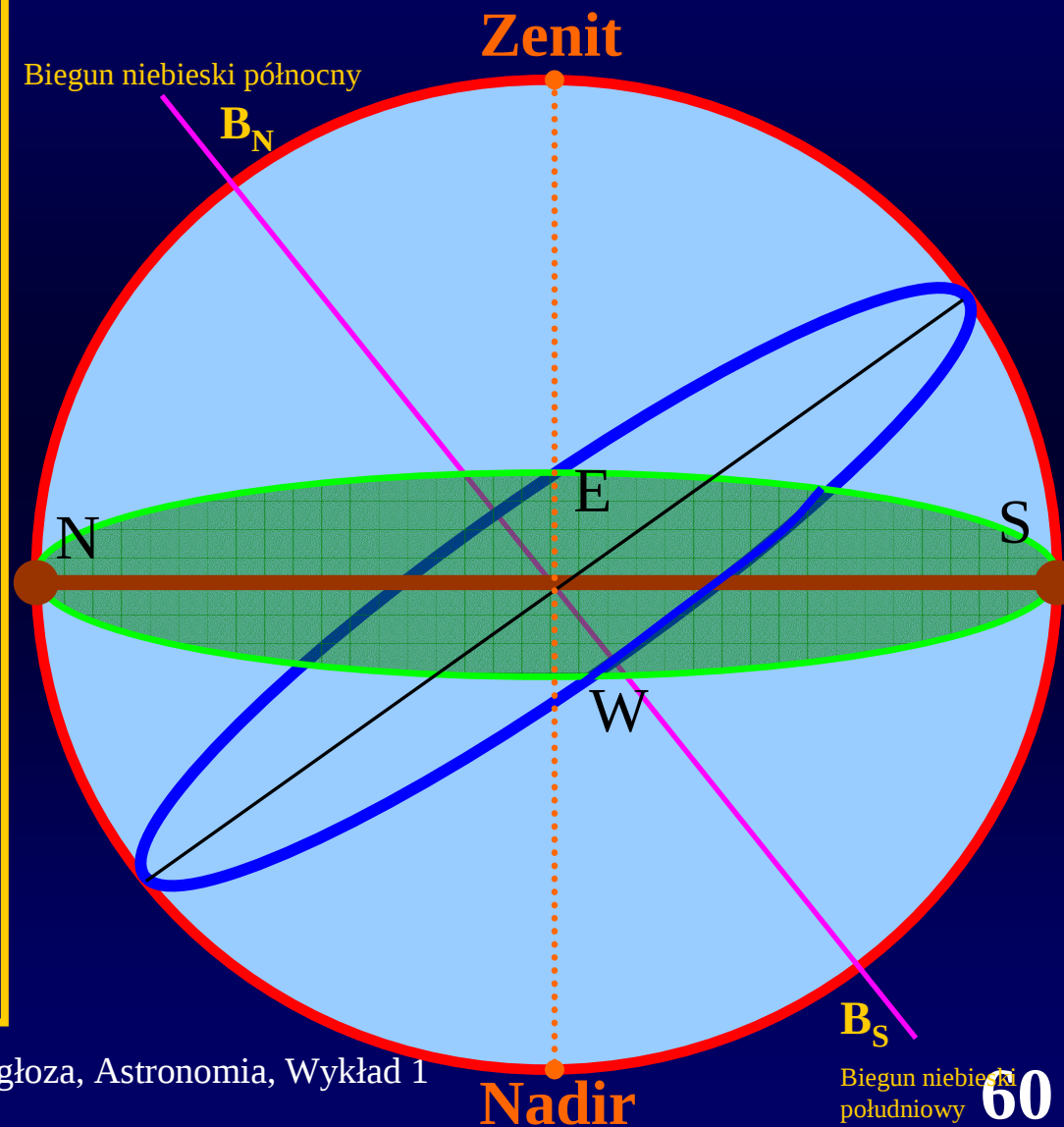
Oś świata - prosta równoległa do osi obrotu Ziemi przechodząca przez obserwatora

Bieguny Niebieskie - przecięcie Osi Świata ze sferą

Równik Niebieski - Koło Wielkie prostopadłe do Osi Świata, równoległe do równika ziemskiego. Przecina horyzont w punktach E, W

Południk Niebieski - Koło Wielkie przechodzące przez bieguny, zenit i nadir. Jego przecięcie z horyzontem wyznacza punkty N i S

Sfera niebieska

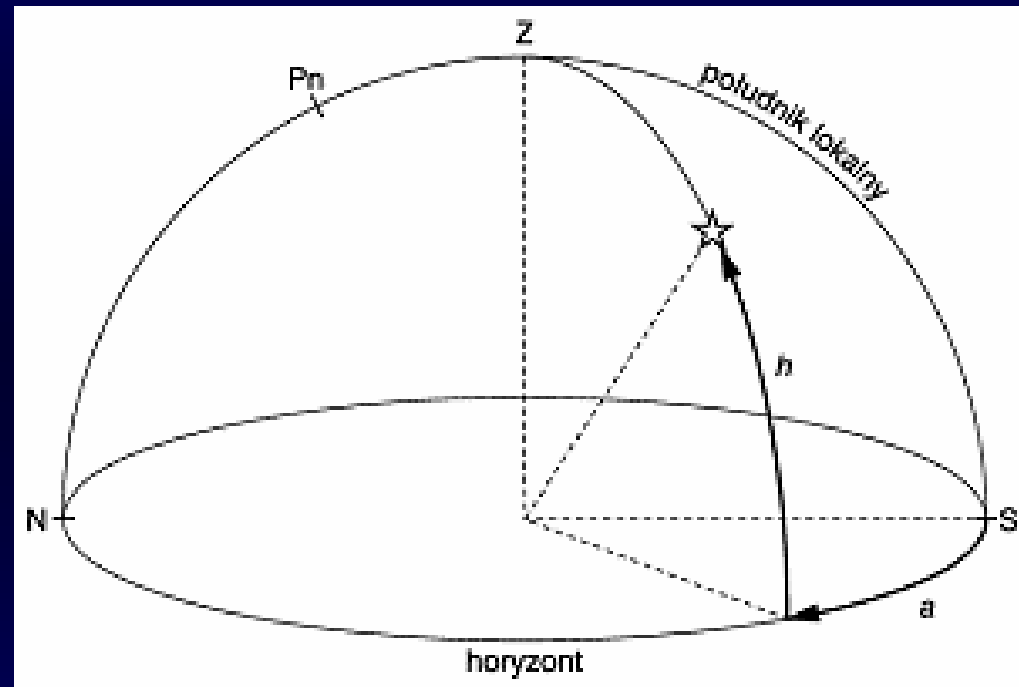
Współrzędne horyzontalne

Wysokość h :

kąt pomiędzy kierunkiem do danego obiektu na sferze niebieskiej a płaszczyzną horyzontu

Azymut a :

kąt dwuścienny pomiędzy półpłaszczyzną południka niebieskiego a półpłaszczyzną zawierającą pion i przechodzącą przez dane miejsce na sferze niebieskiej.

Elementy układów współrzędnych

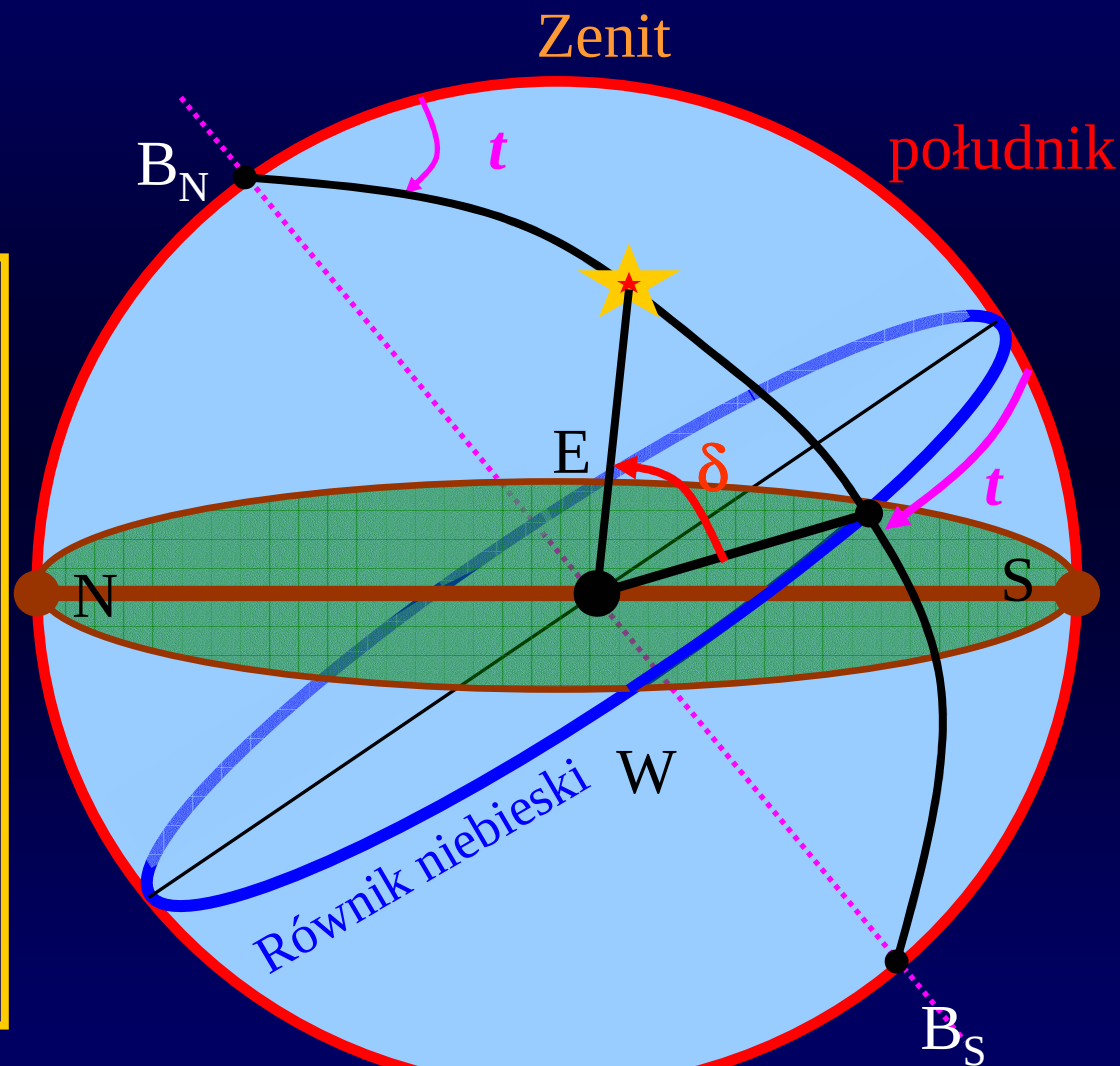
Współrzędne horyzontalne

- Oś układu
- Płaszczyzna podstawowa
- Pierwsza współrzędna
- jednostki; zakres; zwrot
- Druga współrzędna
- Półkole początkowe
- jednostki; zakres; zwrot
- Pion
- Horyzont matematyczny (prostopadły do pionu)
- Wysokość h
- $^{\circ}$; od -90 do $+90$
- Azymut a lub Az
- Kierunek S
- $^{\circ}$; $0 - 360$; $S \rightarrow W \rightarrow N \rightarrow E$

Współrzędne równikowe-południkowe

Kąt godzinny t : kąt pomiędzy płaszczyzną **południka** niebieskiego a płaszczyzną wyznaczoną przez Oś Świata i obiekt na niebie

Deklinacja δ : kąt pomiędzy kierunkiem do obiektu a płaszczyzną **równika** niebieskiego

Elementy układów współrzędnych

Współrzędne równikowe-południkowe

- Oś układu
- Płaszczyzna podstawowa
- Pierwsza współrzędna
- jednostki; zakres; zwrot
- Druga współrzędna
- Półkole początkowe
- jednostki; zakres; zwrot
- Oś świata
- Równik niebieski
- deklinacja δ
- $^{\circ}$; od -90 (S) do +90 (N)
- kąt godzinny t
- od południka
- $^{\text{h m s}}$; 0 - 24; na zachód

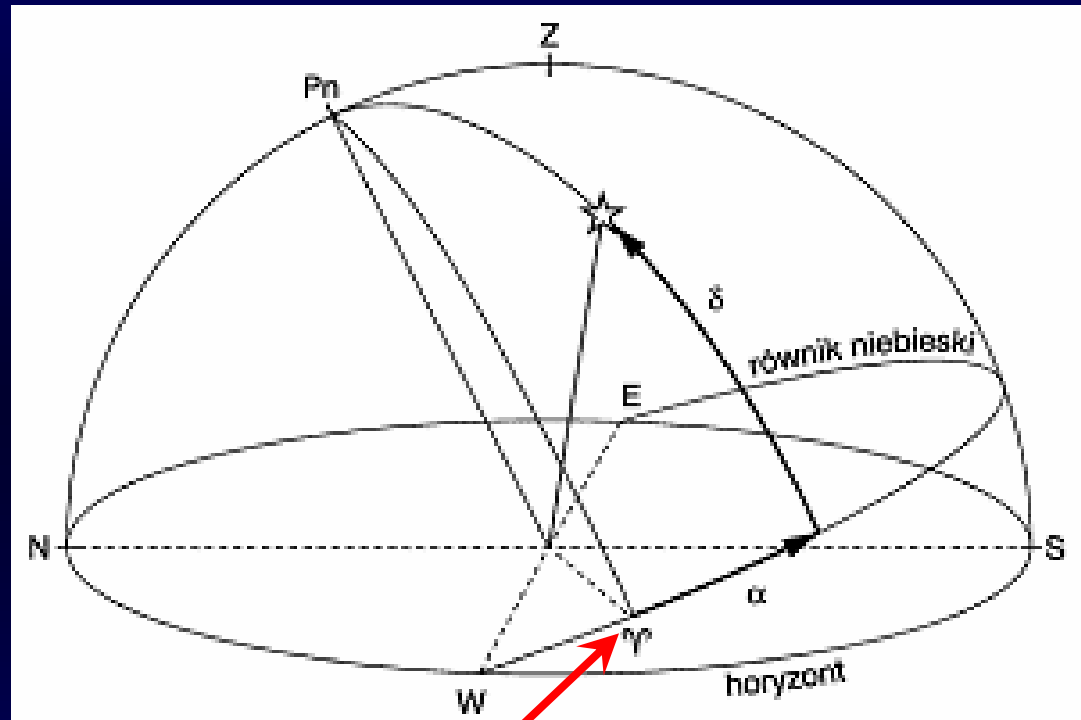
Współrzędne równikowe-równonocne

Deklinacja δ :

kąt pomiędzy kierunkiem do danego obiektu na sferze niebieskiej a płaszczyzną równika niebieskiego

Rektascensja α :

kąt dwuścienny pomiędzy półpłaszczyzną wyznaczoną przez Oś Świata i punkt równonocy wiosennej (Punkt Barana) a półpłaszczyzną zawierającą Oś Świata i przechodzącą przez dane miejsce na sferze niebieskiej.

**Punkt
Barana**

Elementy układów współrzędnych

Współrzędne równikowe-równonocne

- Oś układu
  - Płaszczyzna podstawowa
  - Pierwsza współrzędna
  - jednostki; zakres; zwrot
  - Druga współrzędna
  - Półkole początkowe
  - jednostki; zakres; zwrot
  - Oś świata
  - Równik niebieski
  - deklinacja δ
  - $^{\circ}$; od -90 (S) do +90 (N)
  - rektascensja α
  - od punktu równonocy wiosennej*
  - $^{\text{h m s}}$; 0 - 24; na wschód
- * tzw. punkt Barana

Czas gwiazdowy T^*

- Obie współrzędne gwiazd w układzie horyzontalnym cały czas się zmieniają z niejednorodną prędkością
- Obie współrzędne gwiazd w układzie równikowym-równonocnym są stałe
- W układzie równikowym-południkowym deklinacja jest stała a kąt godzinny rośnie jednostajnie w czasie
- Wzajemną orientację obu układów równikowych określa tzw czas gwiazdowy

Czas gwiazdowy T^* jest równy rektascensji obiektów górujących lub kątowi godzinnemu punktu Barana¹

¹ Punkt Barana, pozycja Słońca w czasie równonocy wiosennej, przecięcie ekliptyki z równikiem niebieskim

Współrzędne równikowe-południkowe

Kąt godzinny punktu Barana t_{γ}
Czas gwiazdowy T^*

$$t_{\gamma} = T^*$$

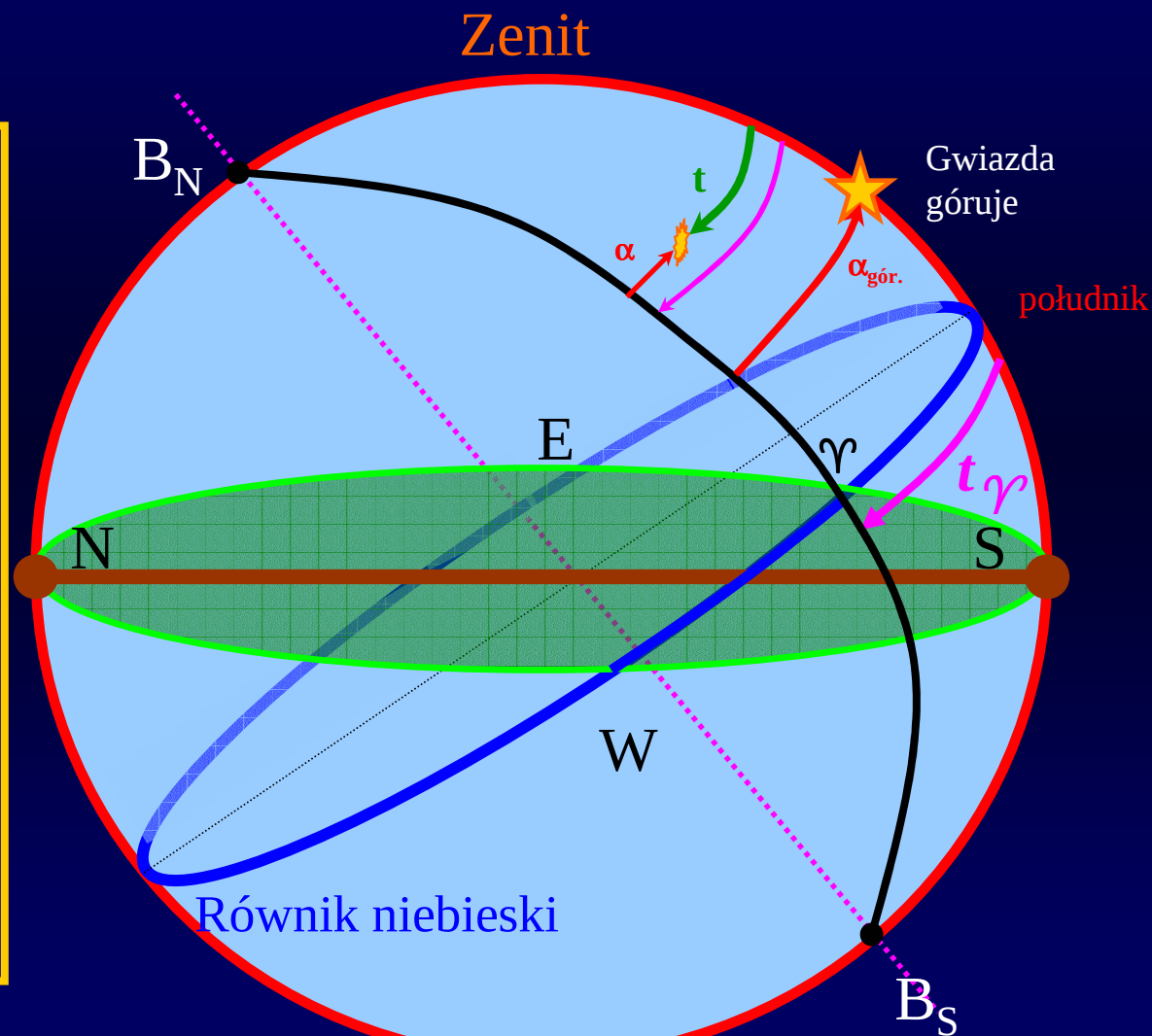
t_{γ} rośnie jednostajnie wraz z
upływem czasu gwiazdowego T^* .
(dlatego wygodnie jest używać
miary czasowej kątów!)

Rektascensja gwiazd górujących
 $\alpha_{\text{gór}}$ jest równa T^*

$$\alpha_{\text{gór}} = T^*$$

Dla innych obiektów:

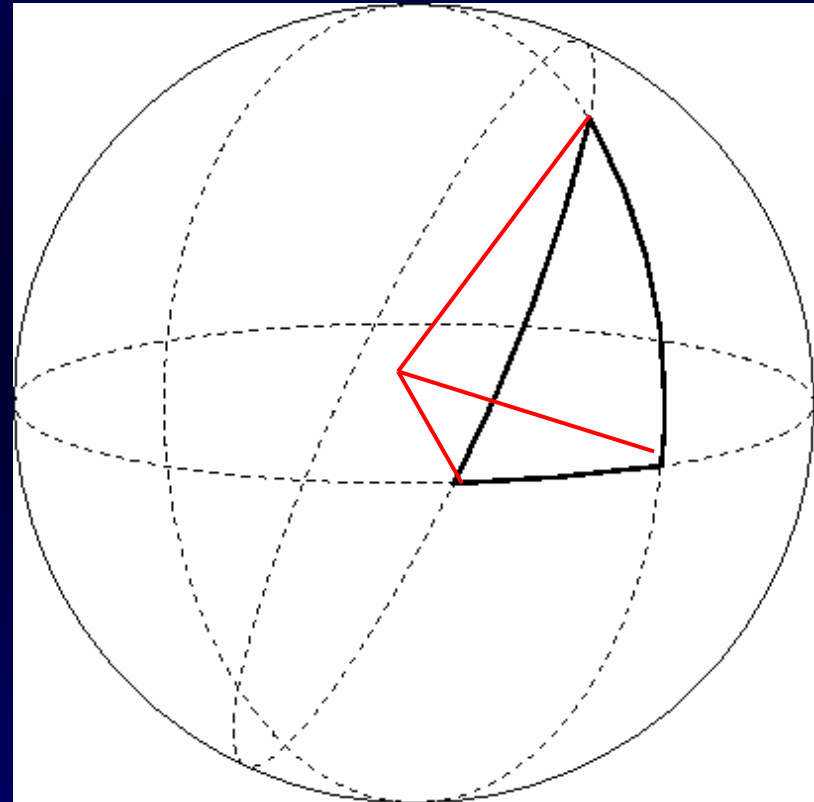
$$t = T^* - \alpha$$

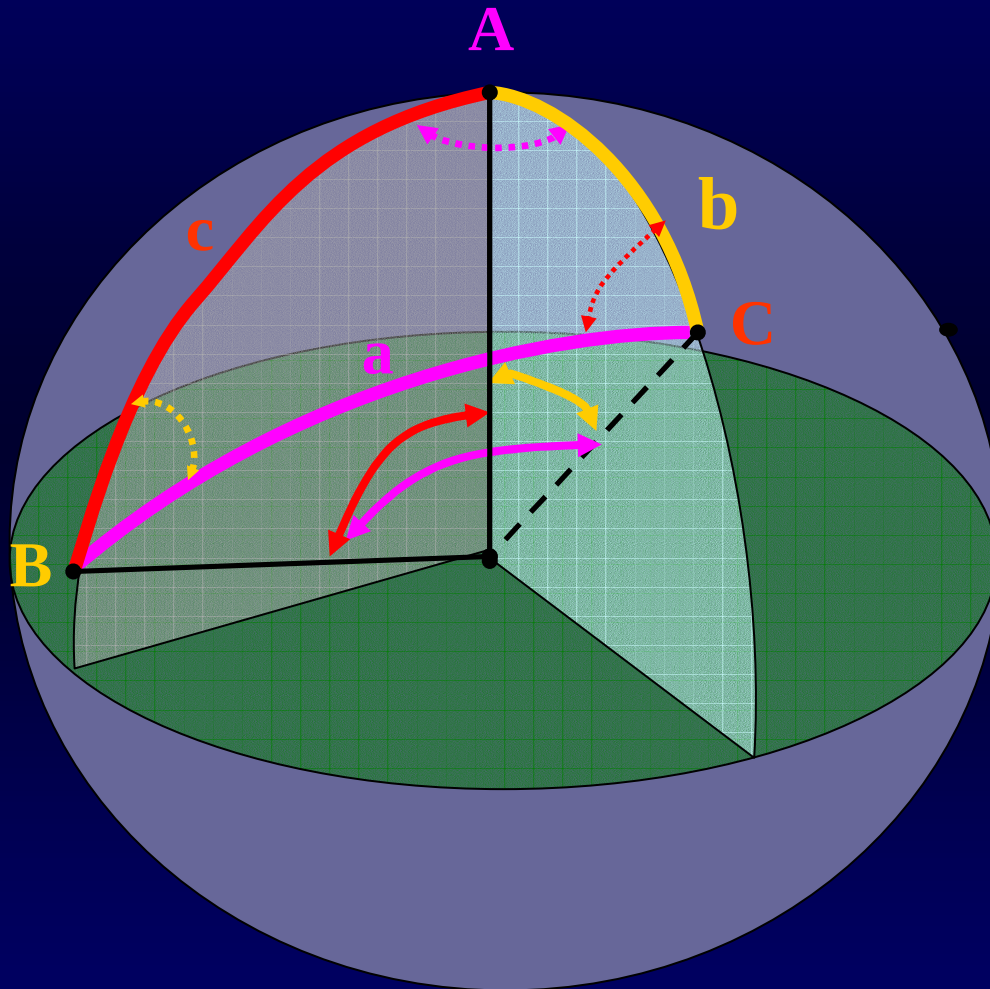
Trójkąty sferyczne i paralaktyczne

Trójkąt sferyczny

- Trójkąt leżący na powierzchni kuli
- Boki są fragmentami kół wielkich
- Boki opisujemy jako kąty z wierzchołkami w środku sfery

Trójkąt sferyczny

Kąty wierzchołkowe
oznaczamy A, B, C a ich
przeciwległe boki a, b, c

Boki trójkąta sferycznego są
również kątami!
(wierzchołek w środku sfery)

Suma $A+B+C$ jest większa
od 180 stopni i mniejsza od
540 stopni!

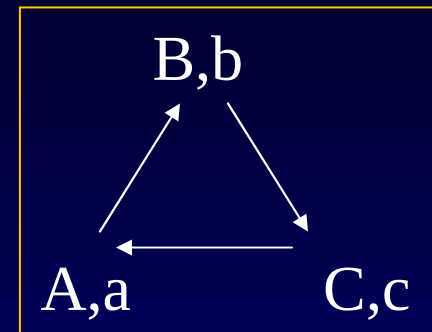
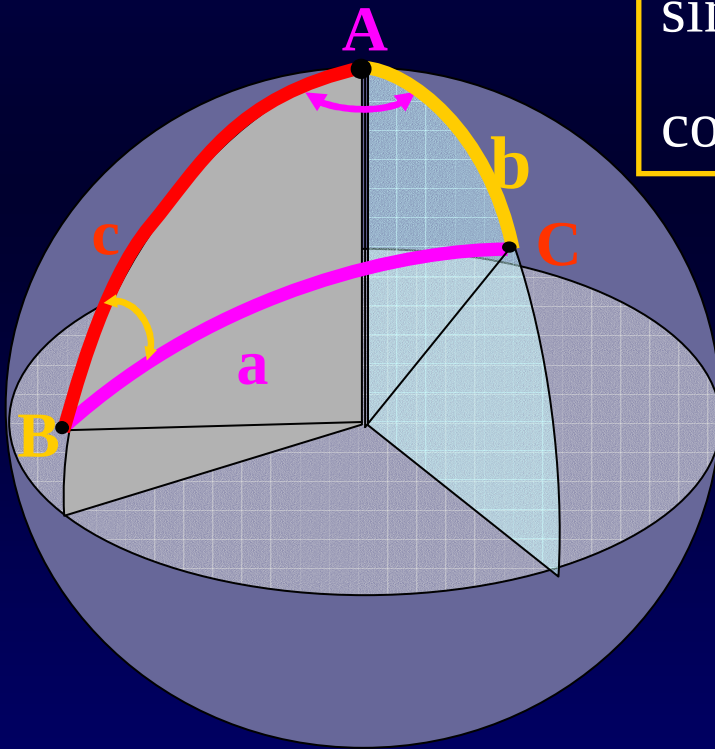
Podobnie jak w trójkątach
płaskich aby rozwiązać
trójkąt potrzeba znać trzy
elementy oraz odpowiednie
wzory:

Trójkąt sferyczny

$$\sin a / \sin A = \sin b / \sin B = \sin c / \sin C$$

$$\sin a \cos B = \cos b \sin c - \sin b \cos c \cos A$$

$$\cos a = \cos b \cos c + \sin b \sin c \cos A$$

Reguła zmiany oznaczeń